

NEMES GÁBOR

Verancsics Antal győri irathagyatéka

A győri székeskáptalan levéltára számos kincset őriz, a folyamatos rendezés során pedig egyre újabbak kerülnek napvilágra. A káptalan magán- és hiteleshelyi levéltára – szétszórva bár – de viszonylag jól körülhatárolható, eddig ismeretlen irategyüttest őriz Verancsics Antaltól.

Verancsics – a kiváló diplomata, főpap és humanista tudós – tizenkét kötetbe gyűjtött műveit és leveleit közel másfél évszázada olvashatja a művelt nagyközöniség. A hatalmas munkát 1857-ben Szalay László indította el, melyet végül Wenzel Gusztáv fejezett be.¹ A gazdag irathagyaték addig azonban kalandos utat járt be.

Az érsek halála után iratai unokaöccséhez, Verancsics Faustushoz kerültek,² aki 1605-ben Itáliába távozott és Rómában telepedett le.³ Az Örök Városban több mint tíz évet töltött, majd élete végén útra kelt, és végül Velencében hunyt el. Faustus halála után az iratanyag egy része a Verancsics családé lett, másik része a Szilveszter-bullát hamisító Marnavics Tomkó Jánoshoz⁴ került. A családnál lévő hagyaték hosszú időre – egészen 1774-ig – feledésbe merült, amikor Alberto Fortis apát *Viaggio in Dalmazia* című művében a Draganics-Verancsics⁵ család levéltárában lévő iratokra hívta fel a figyelmet.⁶ Műve hatására néhány évvel később, 1780-ban Koller József, a pécsi egyházmegye történetírója megkísérelte megszerezni azokat. Először levélben kereste fel gróf Draganics Ferencet, aki elutasító választ adott.⁷ Ezután hiába kérte Koller Giuseppe Garampi bíboros, az akkori

¹Szalay László–Wenzel Gusztáv (kiad.): Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. I–XII. (Monumenta Hungariae Historica II/2–6, 9–10, 19–20, 25–26, 32) Pest 1857–1875. (a továbbiakban: Verancsics).

²Kollányi Ferenc: Könyvek a XVI. és XVII. századbeli főpapi hagyatékokban. MKSz 3 (1895) 205–218., 210.

³Tóth László: Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pálhoz a Magyar Katolikus Egyház állapotáról. Vár ucca tizenhét 2 (1994) 3. sz. 34–56. (a továbbiakban: TÓTH: Verancsics) 44–46. Rómában egy bizonyos Vives nevű főpap házában lakott, akit sajnos nem sikerült azonosítani. Juhász Kálmán: Egy olaszországi tanulmányai közben püspökségét veszített tudós. Vár ucca tizenhét 2 (1994) 3. sz. 57–61. (a továbbiakban: JUHÁSZ: Egy olaszországi) 60.

⁴Karácsonyi János: Világbolondító Tomkó János. Századok 47 (1913) 1–11.; Tóth László: Ki és miért hamisította a Szilveszter-bullát? Turul 54 (1941) 63–70.

⁵Faustus Kázmér nevű testvérének a dédunokájával kihalt a Verancsics család, de egyesült a Draganicsokkal. A család birtoka a Sebenico melletti Prvić szigeten, Šepurinán volt. Vladimír Muljević: Verancsics Antal és Faustus, a horvát tudósok. Vár ucca tizenhét 2 (1994) 3. sz. 119–131. (a továbbiakban: MULJEVIĆ: Verancsics) 126.

⁶Az iratok sorsáról ezután összefoglalóan lásd: Verancsics I. VI–VII., TÓTH: Verancsics 54–55. (15. j.); Bessenyei József (kiad.): 1504–1566 Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Bp. 1981. (a továbbiakban: Memoria rerum) 130–131.

⁷A levelet lásd: OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 1511. tom. II. fol. 6.

bécsi nuncius és a Niccolò Difinico velencei nuncius, egyúttal sebenicoi püspök⁸ közbenjárását, mégsem járt sikerrel.⁹

A Draganicsok ellenállását az európai nagypolitika törte meg, hiszen Velence – és így Dalmácia is – a Campo Formió-i béke után osztrák fennhatóság alá került. 1797-ben ezért Draganics Ferenc fia, Kázmér Zenggből levelet írt Koller Józsefnek, hogy az iratokat Magyarországra kívánja küldeni.¹⁰ Kollerhez csak néhány kötet jutott el, mert a hagyaték nagy része – ismeretlen okból – Széchényi Ferenchez került. A gróf a kéziratokat Budára küldte Kovachich Márton Györgynek, aki a történeti munkák egy részét lemásolta¹¹ és kiadta, sőt a teljes gyűjtemény elenchusát is elkészítette.¹² A hagyaték jelentős része azonban – valószínűleg Széchényi és Kovachich kapcsolatának megromlása miatt – Jankovich Miklóshoz, a neves gyűjtőhöz került. A gyűjteményből némileg kilóg Verancsics Antal négykötetes leveleskönyve, melyet Fischer István egri érsek adományozott a Magyar Nemzeti Múzeum részére, és melynek provenienciája ismeretlen.¹³ A hajdan szétszóródásnak indult kéziratgyűjtést ma az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Magyar Országos Levéltár őrzi.¹⁴

A győri egyházmegyei könyvtárban található Verancsics-leveleskönyv¹⁵ az előbbiektől eltérő, külön utat járt be. Mivel a kézirat törzslapja a szeminárium könyvtárába kerülés előtti provenienciára vonatkozóan nem szolgáltat adatot, és a kötés elemzése sem hozott eredményt,¹⁶ ezért más forrásokhoz kellett nyúlni. 1860-ban Szalay László a főpap levelezésének kiadását megnyitó hatodik kötet bevezetőjében azt írja, hogy „a második (ti. levél) *Verancsicsnak mélt. Deáky Zsigmond püspök és magyar akadémiai tiszt. tag által velem közölt győri codexéből ... van kúrvá*”.¹⁷ A hetedik kötet bevezetőjét Szalay 1864-ben bekövetkezett halála miatt már Toldy Ferenc írta, aki szűkszavúan csak annyit közöl, hogy „*kettő ... a győri*

⁸Remigius Rützel–Pirminus Seffrin (ed.): *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevii* VI. 1730–1799. Patavii 1958. (a továbbiakban: HC VI.) 379.

⁹KOLLER: Hist. ep. Quinqueecl. V. 337.; Verancsics I. VI–VI., TÓTH: Verancsics 55. (15. j.); Memoria rerum 131.

¹⁰A levelet lásd: OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 1511. tom. II. fol. 8.

¹¹Másolatai: OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 159. tom. I., Fol. Lat. 322. ill. Quart. Lat. 360.

¹²Martinus Georgius Kovachich: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. II. Budae 1798. (a továbbiakban: KOVACHICH: *Scriptores* II.) 34–224., ill. 389–444. A küldés tényéről Kovachich is beszámol: I. m. XXV–XXVI.

¹³OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 1681. Erről készített másolatait lásd: Iványi Sándor: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 5) Bp. 1986., nr. 95. 117–127. A leveleskönyvek másolata megtalálható még Esztergomban Batthyány József esztergomi érsek gyűjteményében, lásd: *Beke Margit*: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 9) Bp. 1991. (továbbiakban: BEKE: Batthyány) nr. 154g–156.

¹⁴OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 422. (I–IV.), Fol. Lat. 425., Fol. Lat. 1681. (I–IV.), Fol. Lat. 2380. (I–III.), Fol. Lat. 4004–4006., Quart. Lat. 543., Quart. Lat. 776., ill. Fol. Hung. 53. A Fol. Lat. 1542., 1680. és 2381. a Magyar Országos Levéltárba került: MOL Személy szerinti iratok (R 313), 8. cs. Verancsics négy, ismert művének másolata megtalálható a Vatikáni Könyvtár egyik kódexében: Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottoboni Latini vol. 2746., erről lásd: Zsák I. Adolf: A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai. MKSz 17 (1909) 244–251., 335–346., 341. és Bessenyei József: A Vatikáni Könyvtár Ottoboni gyűjteményének Ottob. Lat. 2746. jelzetű kódexe. *Lymbus* 4 (2006) 317–328.

káptalan codexéből vétetett”.¹⁸ 1868-ban a nyolcadik, immár Wenzel Gusztáv által jegyzett előszavában azt olvashatjuk, hogy a kötet számos levelét „a győri püspöki papnöveldek becses Verancsics-féle kézirati codexéből” adja ki.¹⁹

A hatodik kötet megjegyzése kétféleképp értelmezhető, ezért a leveleskönyv sorsa szempontjából perdöntő fontosságú eldönteni, hogy Deáky Zsigmond caesaropolisi püspök, győri nagyprépost adatközlőként vagy tulajdonosként jelenik-e meg 1860-ban. Az első lehetőség szerint a kézirat ekkor már a szeminárium könyvtárában volt, ennek alátámasztására pedig felállítható egy hipotézis. A fent említett, Fischer István egri érsek által a Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozott négy leveleskönyv másolata megtalálható Batthyány József esztergomi érsek gyűjteményében is, akinek könyvtárosa az a Calovino József volt, akinek jelentős iratanyaga Balogh Sándor hagyatékával együtt a szeminárium könyvtárába került.²⁰ E tetszetős elméletet azonban cáfolja, hogy sem Balogh Sándor könyvtárának jegyzékében,²¹ sem a többi régi könyv-lajstromban²² a leveleskönyv nem szerepel.

Sokkal valószínűbbnek tartom ezért, hogy e becses kézirat – bár Szalay László fent idézett adatát leszámítva semmi sem igazolja – Deáky Zsigmond gyűjteményéből került a papnevelde könyvtárába. Deáky különleges életutat járt be.²³ Pappá szentelése után nem sokkal, 1819-ben gróf Esterházy Miklós fiának nevelője lett; és a családdal több évet töltött Itáliában. Az ifjú pap ezt kihasználva 1827-ben a római *La Sapienza* egyetemen bölcséleti doktorátust szerzett, és megírta legismeretebb művét *Grammatica ungherese ad uso degl’Italiani* címmel, mely a magyar nyelv olaszoknak való tanításáról szól. Részben e kötet hatására még ebben az évben Bourbon Károly luccai herceg felkérte Ferdinánd nevű fiának nevelésére,

¹⁸Verancsics VII. V.

¹⁵*Correspondentiae Antonii Verancsics archiepiscopi Strigoniensis*. GyEK Ms. I. 22.; ZALKA: Papnevelő 4.; *Bánhegyi B. Miksa*: A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 8) Bp. 1991. (a továbbiakban: BÁNHEGYI: Győri kéziratkatalógus) 17. nr. 22. – A levelek túlnyomó többsége megjelent: Verancsics VI–XII. A kiadatlanok a következők: 1.) 1559. okt. 1. Verancsics Thurzó Eleknek, MS I. 22. pag. 347–348. 2.) 1560. dec. 1. Verancsics Kassa városának, Uo. pag. 357–361. 3.) 1561. ápr. 26. Verancsics Oláh Miklós esztergomi érseknek, Uo. pag. 219–221. 4.) 1568. márc. 19. Verancsics Doremberg Vitusnak, Uo. pag. 77–78. 5.) 1568. júl. 12. Verancsics Franciscus de Andreisnek, Uo. pag. 79–81. 6.) 1569. ápr. 29. Verancsics Draskovich György zágrábi püspöknek, Uo. pag. 127–128. 7.) 1571. okt. 1. Verancsics a magyar királyi kamarának, Uo. pag. 555–557. 8.) Sine dato. Verancsics bizonyosságlevele, Uo. pag. 197–199. 9.) Sine dato. Miksa császár Verancsicsnak, Uo. pag. 639–642.

¹⁶A kötetstábla nehezen datálható, hozzávetőleg 1800 körülnek tűnik. Az iratok palliumaikkal együtt lettek bekötve, melyek a fogalmazványoknál későbbieknek, 17–18. századnak tűnnek. Ez az oldalon lévő tollpróbákból, egy magyar nyelvű Mária-fohász, illetve Nádasdy János és Alvaro Cienfuegos bíboros, pécsi püspök (1735–1739, HC VI. 350.) nevének említéséből sejthető.

¹⁷Verancsics VI. VI.

¹⁹Verancsics VIII. X.

²⁰Lásd a 12. jegyzetet. Calovinnoról: BÁNHEGYI: Győri kéziratkatalógus 7.; BEKE: Batthyány 10.

²¹GyEK Irattár 8.

²²GyEK Irattár 3., 4., 6., 9.

²³Életrajzához lásd: GyEL Album sacerdotum almae dioecesis Jauriensis nr. 48.; GyEL PL Circulares 1873. 7–8. nr. 188.; BEDY: Győri káptalan 477.; SZINNYEI: Magyar írók II. 697.; MKL II. Bp. 1993. 538.; Győri Életrajzi Lexikon 77. Haláláról írott levelek: GyEL PL Egyházkorm. 2812/1872.

így 1841-ig továbbra is Olaszországban maradt. Időközben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották, és a pesti egyetem teológiai karának is tanára lett. Hazatérte után az egyházmegyei hierarchiában is kiemelkedő helyet foglalt el, 1847-től a kanonok, 1857-től pedig nagyprépost volt. Még halála²⁴ előtt, 1870-ben hagyta a nagyszeminárium könyvtárára mintegy 3000 kötetes gyűjteményét.²⁵ Mikor és hol tehetett szert Deáky a leveleskönyvre? A kérdésre biztos választ nem tudunk adni, de valószínűleg itáliai tartózkodása alatt juthatott hozzá ez a becses kötet. Mivel Verancsics Faustus több mint egy évtizedet töltött Rómában és élete végén Velencébe utazott, ahol halálát lelte, számos lehetőség adódott, hogy ez a kötet a tudós főpap gyűjteményéről lemorzsolódjon.²⁶

Mindezek után talán nem is olyan meglepő, hogy a győri székeskáptalan magánlevéltárának Cimeliotheca et Theca sorozatának rendezése során több olyan irat is előkerült, melyek Verancsics Antal személyéhez köthetők. A hiteleshelyi levéltár átnézésével ezek száma tovább bővült, és így egy kisebb irathagyatékká duzzadt. A kéziratokról nagy biztonsággal állítható, hogy a könyvtár leveleskönyvével együtt érkezettek Győrbe, ahonnan egyenlőre ismeretlen okból vitték át a levéltárba. Az, hogy az iratok a káptalan iratanyagába illesztve találhatók, azt bizonyítja, hogy még a levéltár rendezése előtt lett átvéve. Ez azt jelenti, hogy a kéziratok „szétszórása” Ebenhöch Ferenc²⁷ kanonokhoz köthető, aki 1875-től a káptalan magán- és hiteleshelyi levéltárának rendezését végezte, az iratok pedig minden bizonnyal a saját maga által kialakított rendező elvek szerint létrehozott rendszerbe osztotta szét.²⁸ Ebenhöch kezébe valószínűleg önálló csomóként kerülhetett, melyről Verancsics aforizmagyűjteményének²⁹ palliumára a kanonok keze által írott „*Ms. Ant. Ver.*” feljegyzés árulkodik. Ezenkívül az a tény, hogy több dátum és szerző nélküli, nem ritkán csonka iratot Ebenhöch nagy biztonsággal kötött Verancsics Antal személyéhez, szintén ezt látszik alátámasztani.

A források túlnyomó többségét – három kivételtől eltekintve – fogalmazványok, tisztázatok, másolatok teszik ki, melyeknek többsége Verancsics által írott levél, de találhatunk közöttük – részben a fogalmazványok hátulján – néhány hozzá intézett iratot is.

Az egyik eredeti irat Verancsics Antal esztergomi érsekké nevezésekor, a pallium³⁰ átvételénél leteendő eskü eredeti, hártýára írott példánya.³¹ A másik eredeti levél igazi unicum: egy *Alfonsus* nevű asztrológus által az 1561-es esztendőre

²⁴Az, hogy könyvtáráról még életében gondoskodott, szerencsésnek mondható, ugyanis a végrendelet nélkül elhunyt kanonok rokonai a hagyaték ügyében pert indítottak. GyEL PL Egyházkorm. 564., 766., 954., 1336., 2834/1873.

²⁵GyEL PL Can. Vis. vol. 39/1. 278.; ZALKA: Papnevelő IV.; BEDY: Papnevelés 254.; BÁNHÉGYI: Győri kéziratkatalógus 8.

²⁶A káptalani levéltárban őrzött kéziratok között két, Verancsics Faustus által a sági prépostság ügyében írott fogalmazvány is található, ezek is azt igazolhatják, hogy a hagyaték az ő kezében őrződött meg. GyEL GyKHHt Cth VII. nr. 456.; GyKHHt Th 39. nr. 28560.

²⁷Életére lásd: *Katona Csaba*: Ebenhöch Ferenc kanonok személyes iratai – egy pillantás a Győri Egyházmegyei Levéltár iratanyagára. ESz 3 (2002) 1. sz. 143–154.

²⁸Ebenhöch rendezési munkájáról: *[Kisfaludy Béla]*: Egy látogatás a ft. győri sz. e. káptalan orsz. levéltárában (Lenyomat a „Győri Közlöny” 1879. 72-ik számából); *Lukácsi Zoltán–Vajk Ádám*: A Győri Egyházmegyei Levéltár. LSz 52 (2002) 1. sz. 45–48., 46.

²⁹GyEL GyKHHt Th 39. nr. 28561.

Verancsics számára készített jóslatát tartalmazza.³² Arról már korábban is volt tudomásunk, hogy a tudós főpap horoszkópot készíttetett magának: ezt *Paulus Fabritius* 1558-ban alkotta.³³ Azt ma már nem tudjuk, hogy az akkori egri püspököt – ahogy Alfonsus megjövendölte neki – valóban felbosszantották-e irigy és goromba emberek, vagy hogy esetleg a lovával történt-e baleset utazás közben, netán az év vége felé enyhébb betegség kínozt-e; a forrás két adata mégis történeti értékkel bír. A horoszkóp tanúsága szerint 1561-ben Verancsics 57 éves, ami alátámasztja 1504-es születési évét.³⁴ A jóslat első pontja az évre egyik szülője halálát jövendölte meg, az asztrológus pedig elsősorban atyjára gondolt, aki ezek szerint ekkor még élt.³⁵

A levelek közül a legkorábbit patrónusához – akit a levélben többször atyjának nevez –, Oláh Miklós egri püspökhöz írta. Ebben azt kérte, támogassa őt abban, hogy a nemrég világi kézből királyi parancsra kivett szentgotthárdi apátságot pornói apátságával elcserélhesse.³⁶

Verancsics 1558-ban újonnan kinevezett egri püspökként³⁷ a végvidék kaotikus viszonyok között lévő egyházmegyéje rendezéséhez fogott, erről két, Miksa cseh királyhoz írott levél maradt fenn. Először március 31-én azzal a kéréssel fordult az uralkodóhoz, hogy a putnoki várkastély (*castellum*)³⁸ – ahova pénzt nem, csak hűsz gyalogost tud küldeni – megerősítésének költségeit ne ő, hanem Balassa Zsigmond viselje.³⁹ Május 19-én pedig az egri karthauziak ügyében Fügedy János egri várkapitány ellenében kérte Miksa király támogatását.⁴⁰

A gyűjtemény talán egyik legérdekesebb levelét Draskovich György zágrábi püspökhöz írta 1569 júniusában. Ebben hosszasan beszámol a törökkel kötött drinápolyi békéről, római követségéről, tájékoztatja az udvar és a királyi tanács aktu-

³⁰Négy fekete kereszttel díszített gyapjúszalag, melyet a metropolitának érsekké való kinevezése után 3 hónapon belül a pápától kellett kérnie. Lexikon für Theologie und Kirche. VII. Freiburg im Breslau 1935. 898–899.; MKL X. 471.

³¹GyEL GyKHhLt Cth I. nr. 1.

³²GyEL GyKHhLt Cth XI. nr. 750.

³³Barlay Ö. *Szabolcs*: Elias Corvinus és magyarországi barátai. MKSz 93 (1977) 344–353., 349.

³⁴LAKATOS: Verancsics 261. ill. 2. j.

³⁵„*In primis et ante omnia Saturnus considerandus venit, qui oppressus a Sole et in angulo collocatus, solet mortem parentum annuntiare, ideoque crediderim super hac re aliquid novi hoc anno accidere precipue de morte patris.*” Verancsics Ferenc 1482-ben született, ekkor már közel 80 éves aggastyán volt. Anyja, Statileo Margit ekkor már nem élt, 1532 körül hunyt el. MULJEVIĆ: Verancsics 119–120.

³⁶GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28556.

³⁷Verancsics egri püspökségéről: *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 262–274.; *Szabó János Győző*: Az egyház és a reformáció Egerben (1553–1595). Agria 15 (1977) 103–165., 104–116.

³⁸*Sárközy Sebestyén*: Egy eltűnt gömöri végvár: Putnok. In: *Kovács Györgyi–Miklós Zsuzsa* (szerk.): Gondolják, látják az várnak nagy voltát ... Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Bp. 2006. 265–280. A várak elnevezésének terminológiájához legújabban: *Horváth Richárd*: Várak és uraik a későközépkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Neumann Tibor–Rácz György* (szerk.): *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40 – *Analecta Medievalia* III) Bp.–Piliscsaba 2009. 63–104.

³⁹GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28553.

⁴⁰GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28552.

ális történéseiről, valamint a törökökkel, franciákkal és Németalfölddel kapcsolatos külpolitikai hírekről.⁴¹

Egy másik, több lapból álló fogalmazványon – melyek hátoldalain három korábbi irat másolata olvasható – annak a levélnek részletét olvashatjuk, melyben köszönetet mond Miksa császárnak, hogy őt esztergomi érsekké kinevezte, valamint az érseki javak átvételéről, Újvár megerősítéséről és fenntartásáról is értekezik.⁴² Egy másik fogalmazvány két lapján – melynek hátlapja két másik irat másolatát őrzi – egy csonka, 1570 januárjában kelt levelében a megbocsátásról írott, bibliai allúziókkal színezett fejtegetését követően egy minden bizonnyal rangos főúri esküvőre való meghívás alól menti ki magát.⁴³

Szintén hasonlóképp maradt fenn egy lapon két levél. Az egyik oldalán Lindvai Mihály 1571. május 29-én kelt levelét olvashatjuk, melyben Verancsicsnak a limpaki tizedek ügyében ír, míg a hátoldalán az érseknek Rozsnyó városához a hozzá megérkezett census ügyében írott levelének töredéke szerepel.⁴⁴

Minden bizonnyal e gyűjteményből került a káptalan magánlevéltárába Verancsics barátjának, Lodovico Gritti egykori titkárának, Tranquillo Andreisnek (*Tranquillus Andronicus*)⁴⁵ 1570-ben Trauban kelt eredeti levele, melyben az érseknek Dalmácia sanyarú helyzetéről értekezik.⁴⁶ A másik, másolatban fennmaradt olasz nyelvű missilis ismeretlen szerzője a Giacomo Foscari által irányított velencei flottának a Cattarói-öbölben vezetett hadműveleteiről és itáliai tartózkodásáról ír. Mivel a levél végén az író elárulja, hogy Ferrarrában találkozik a pápa nunciussával, talán egy dalmát vagy velencei diplomatáról lehet szó.⁴⁷

⁴¹GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28555.

⁴²GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28554. Az elsőben Miksa császár arra utasítja Bornemissza Pál erdélyi püspököt és nyitrai adminisztrátort, valamint Mérey Mihály nádori helytartót, hogy Verancsics Antal egri püspök, turóci prépost és a prépostság jobbágysai közötti nézeteltérést vizsgálják ki. A második Zolthay István egri várnagynak Verancsics által kiadott elbocsátólevele, a harmadikban pedig Miksa császár a Magyar Királyi Kamarának meghagyja, hogy Verancsics Antalnak éves járandóságát tetemes kiadásai miatt hamarabb fizessék ki.

⁴³GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28558. Az egyik lap hátoldalán Ferdinánd királynak Eger várához, Heves, Borsod és Pest megye nemeseihez és az egri egyházmegye lakosaihoz intézett mandátuma szerepel, melyben meghagyja, hogy a címzettek a lutheri eretnokségtől tartózkodjanak. A másik, 1559 augusztusában kelt parancslevelében felszólítja az egrieket, hogy a püspöknek a censust fizessék meg.

⁴⁴GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28559.

⁴⁵Tranquillo Andreis 1570-ben a Velence és a törökök között kirobbant háború miatt kiáltványban fordult V. Pius pápához. 1571 júniusában Trauból a török előrenyomulás miatt Pozsonyba menekült, hogy szolgálatait felajánlja az érseknek, ezenkívül segítséget akart kérni kiáltványa kiadásához. Verancsics viszont úton volt, így a csalódott Andreis hazaindult Trauba. *Lukinich Imre*: Tranquillus Andronicus életéhez. LK 1 (1923) 179–186., 186.; *Barta Gábor*: Egy sikertelen humanista a 16. században (Tranquillo Andreis). In: *Zombori István* (szerk): Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szeged 1988. 61–76. (a továbbiakban: BARTA: Andreis) 66–67. Gritti mellett töltött titkári tevékenységéről: *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos élete 1480–1534. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp. 1901. *passim*; *Ferenc Szakály*: Lodovico Gritti in Hungary 1529–1534. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 197) Bp. 1995. *passim*; Verancsicsal való kapcsolatára lásd: *Gál-Mlakár Zsófia*: Verancsics Antal korának humanista hálozatatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez. Publicationes universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIV. Fasciculus 2. Miskolc 2009. 115–144. (A kötet ismeretét Horváth Richárdnak köszönöm – a továbbiakban: GÁL-MLAKÁR: Verancsics) 124–125.

⁴⁶GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.

A gyűjteményhez több olyan fogalmazványtöredék tartozik, melynek datálása nem, vagy csak részben lehetséges. Az egyik levélrészletből – melynek hátulján I. Ferdinánd királynak Verancsicshoz a lutheránusok elleni fellépésről írott mandátumának eleje olvasható – csak annyi derül ki, hogy neki főpapként gondját kell viselnie a bűnösöknek.⁴⁸

A káptalani magánlevéltár Cimeliotheca sorozatában egy történeti jellegű munka vázlata maradt fenn *Elogium Urbani Bathiani* címmel.⁴⁹ Batthyány Orbánnak ellentmondásokkal teli korában is sikerült megosztania az akkori közvéleményt.⁵⁰ Kortársai a többszöri pártváltás mellett Lodovico Gritti segítőjeként kifejtett tevékenységéért és Czibak Imre meggyilkolásában való részvételéért támadták leginkább. Élete végén Izabella királyné híveként ellenséges viszonyba került Fráter Györggyel, aki Batthyány sírját kiásatta és tetemét szemétdombra hárnyatta.⁵¹

Verancsictól amúgy sem állt távol jellemábrázoló életrajzok⁵² írása, hiszen történetírói alapelveiben a fejedelmek, hadvezérek és azok tanácsadói jelentős szerepet játszottak.⁵³ Ráadásul Verancsics Batthyány Orbánnal baráti kapcsolatot ápolt – erről kölcsönös levélváltásuk és Verancsics visszaemlékezései is tanúskodnak⁵⁴ – és egy helyen megjegyzi róla, hogy „*de quo alibi plura dicturus sum*”.⁵⁵ Az *Elogium* tulajdonképpen egy nekrológszerű, szubjektív visszaemlékezés, melyből nem elsősorban közéleti működését, hanem inkább jellemét, erényeit, külső és belső tulajdonságait ismerteti.⁵⁶

⁴⁷GyEL GyKMLt Th 46. nr. 5644.

⁴⁸GyEL GyKMLt Cth VII. nr. 423.

⁴⁹GyEL GyKMLt Cth X. nr. 839.

⁵⁰Életről: *Szilády Áron* (közéteszi): XVI. századbeli magyar költők művei III. (Régi magyar költők tára IV) Bp. 1883. (a továbbiakban: RMKT IV.) 288–293. *Köszeghy Péter* (főszerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I. Bp. 2003. (a továbbiakban: MaMűL I.) 314.

⁵¹Czibak Imre meggyilkolásáról: RMKT IV. 289.; KRETSCHMAYR: Gritti 119–126.; *Bunyitay Vince-Málnási Ödön*: A váradi püspökség története I–IV. Nagyvárad 1883–1935. I. 385–386. Sírjának feldúlásáról: RMKT IV. 291.

⁵²Erre lásd Athinai Deák Simonról írott művét: Verancsics I. 153–161., *Sörös Pongrácz*: Athinai Deák Simon. Századok 39 (1905) 497–517.

⁵³*Bartonek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Bp. 1975. (a továbbiakban: BARTONIEK: Fejezetek) 43.; *Rausch Petra*: „Igy kele az kincses Buda az Szolimán terek császár kezében – Verancsics Antal tanulmánya Buda ostromáról és elfoglalásáról (1541). Publicationes universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIV. Fasciculus 2. Miskolc 2009. 145–189. (a továbbiakban: Rausch: Verancsics) 149–150., 163.

⁵⁴Levelezésük: Verancsics VI. 212–213. nr. 93. és 243–245. nr. 105. Emellett Csáki Mihálynak a már említett sírgyalázás leírása ürügyén is elismerően szólt Batthyány Orbánról. Verancsics VII. 53–58. nr. 30., 55. Verancsics és Batthyány Orbán barátságáról lásd: GÁL-MLAKÁR: Verancsics 121–122.

⁵⁵Verancsics I. 192. RMKT IV. 291.

⁵⁶Az életrajz mindjárt egy, történeti szempontból lényeges adattal indul, elárulja Batthyány Orbánnak a szakirodalom előtt eddig ismeretlen halálzási dátumát: 1548. október 20. Halálát eddig 1547 körültre tette a szakirodalom a „*Bátor érted, uram Isten, kárt vallanék...*” kezdetű versének utolsó sorai alapján („*Ez éneket szerzették Gyula-Fehérvárban, / Battyáni Urbán fekvén kór ágyában / Mikor írának vala ezer ötszáz negyvenhétben.*” RMKT IV. 53–54.; *Tóth István* (szerk.): „Költők virágoskertje”. A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. [Hagyományörző könyvek 1] Bp. 2001. 46–47.). RMKT IV. 291.; MaMűL I. 314.

A gyűjtemény alighanem legnagyobb érdeklődésre számot tartó darabja a mohácsi csata egyik elsőrangú forrásának, Brodarics István *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima* című munkájának⁵⁷ másolata. Jelentőségét az adja, hogy ezen kívül csak két 16. századi kéziratot ismerünk, melyen a mohácsi csata eme elsőrangú forrása megőrződött.⁵⁸ A kézirat sorsa valószínűleg összefonódott Bonfini híres művének, a *Rerum Ungaricarum decades* hiányzó V. dekádjával, melynek öt könyvét Verancsics – Pesti Gáspárnak írott levele tanúsága szerint – 1549-ben Krakkóban talált meg Andrej Trzecieksi lengyel humanistánál.⁵⁹ E levél végén tett megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy Verancsicsot már ekkor foglalkoztatta Bonfini és Brodarics munkájának együttes kiadása, és ehhez Brodarics munkájának kéziratát talán szintén Krakkóban másoltatta le.⁶⁰

A gyűjtemény másik egyedülálló darabjára Ebenhöch kanonok a következőt jegyezte le: „*Verancz Antal eszt. érsek aphorisma gyűjteménye*”.⁶¹ 36 oldalon több mint háromszáz, klasszikus – többek között Caesar, Cicero, Curtius Rufus, Livius, Plutarchos, Sallustius, Suetonius és Tacitus –, ókeresztény – Symmachus – és középkori – Salisbury-i János – szerzőktől, sőt korának humanista íróitól – Paolo Gioviotól és Francesco Patrizitól – származó idézet olvasható.⁶²

Írásom elsősorban a források ismertetésére és legfeljebb problémafelvetésre szorítkozik, a hagyaték darabjai további kutatást igényelnek. Az *Elogium* elemzése során nemcsak Verancsics történetírói szemléletéről, hanem Batthyány Orbán személyéről és Verancsicsnak vele való kapcsolatáról is értékes információkat nyerhetünk. Az aforizmagyűjtemény Verancsics antik műveltségéről és történelemszemléletéről számos értékes adalékkal szolgál. Brodarics István művének e kézirata a

⁵⁷Kritikai kiadása: *Stephanus Brodericus: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Edidit: *Petrus Kulcsár*. – Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum. Edidit: *Csaba Csapodi*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova VI) Bp. 1985. (a továbbiakban: BRODERICUS: De conflictu), lásd még: BARTONIEK: Fejezetek 8–23.

⁵⁸A mű hagyományozódásáról: BRODERICUS: De conflictu 12–17. A kéziratnak a stemmában elfoglalt helyének meghatározása a mű kutatóira vár. Annyit azonban sikerült megállapítanom, hogy valószínűleg a Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk-ban őrzött, a stemmán 'J'-vel jelölt kézirathoz áll közel. – Kulcsár Péter a kevés fennmaradt kézirat mögött tudatos politikai szándékot sejt. *Kulcsár Péter*: Bonfini-kéziratok. MKSz 111 (1995) 213–237. (a továbbiakban: KULCSÁR: Bonfini) 217.

⁵⁹Verancsics VI. 352–354. nr. 151. Idézi: *Jakubovich Emil*: Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. MKSz 32 (1925) 19–27., 25.; *Fülep Katalin*: Bonfini Rerum Ungaricarum decades című művének harmadik töredéke. MKSz 100 (1984) 340–348., 346.; KULCSÁR: Bonfini 225.; GÁL-MLAKÁR: Verancsics 124., 128.

⁶⁰Verancsics VI. 354. Bonfini és Brodarics munkája végül is Zsámboki János gondozásában Baselben jelent meg először 1568-ban, akinek a Verancsics által megtalált Bonfini-kéziratot Forgách adta át. A kiadásról és körülményeiről: *Jakubovich Emil*: Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. MKSz 27 (1919) 111–117., 113.; KULCSÁR: Bonfini 217–219.; *Almási Gábor*: Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584) I. rész. Századok 139 (2005) 889–922., 912–913. ill. *Uő.*: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai. Századok 140 (2006) 1405–1440., 1419.

⁶¹GyEL GyKHHt Th 39. nr. 28561.

⁶²Verancsics és az antik auctorok viszonyáról lásd: RAUSCH: Verancsics 161.

mű hagyományozódásának kutatásához minden bizonnyal nélkülözhetetlen lesz, a levelek pedig a tudós főpap életéről, politikai és egyházkormányzati ténykedéséről informálnak.

SUMMARY

Manuscripts from Antal Verancsics in Győr

Antal Verancsics was one of the most prominent prelates and humanist scholars in 16th century Hungary. On his death his manuscripts were scattered. They were partly procured by Ferenc Széchényi, who established the Hungarian National Library and partly by Miklós Jankovich, a famous collector. The so-called „Lettersbook of Győr” had different destiny: Zsigmond Deáky canon gave it to the Seminary’s Library in Győr. The manuscripts, which are presently kept at the Chapter’s Archives, were probably got there with this book. The collection contains minutes of letters, a manuscript of *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima descriptio* by István Brodarics, a biography of Orbán Batthyány unknown to-day and a horoscope.

Verancsics Antal győri irathagyatéka⁶³

Nr.	Dátum	Kiadó	Címzett	Jelzet	Megjegyzés
1.	Sine dato	Verancsics Antal	-	GyEL GyKMLt Cth X. nr. 839.	<i>Elogium Urbani Bathi- ani</i>
2.	1570. szept. 20.	Tranquillus Andronicus	Verancsics Antal	GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.	
3.	1572. febr. 8.	?	Verancsics Antal	GyEL GyKMLt Th 46. nr. 5644.	Olasz nyelvű
4.	Sine dato (1571– 1572 k.)	-	-	GyEL GyKHhLt Cth I. nr. 1.	<i>Forma iuramenti pro pallio</i>
5a.	Sine dato	Verancsics Antal	?	GyEL GyKHhLt Cth VII. nr. 423.	Csonka
5b.	Sine dato	I. Ferdinánd császár és magyar király	Verancsics Antal	GyEL GyKHhLt Cth VII. nr. 423.	Csonka
6.	Sine dato (1560 k.)	Alfonsus ?	Verancsics Antal	GyEL GyKHhLt Cth XI. nr. 750.	
7.	Sine dato	-	-	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28551.	Brodarics István: <i>De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima descriptio</i> c. művének másolata
8.	1558. máj. 19.	Verancsics Antal	Miksa cseh király	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28552.	
9.	1558. márc. 31.	Verancsics Antal	Miksa cseh király	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28553.	

⁶³Az iratok sorrendje a levéltárban kialakult rendet követi.

Nr.	Dátum	Kiadó	Címzett	Jelzet	Megjegyzés
10a.	Sine dato (1569. október 17 k.)	Verancsics Antal	II. Miksa császár és magyar király	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28554/1-4.	Csonka
10b.	1565. nov. 18.	II. Miksa császár és magyar király	Bornemissza Pál erdélyi püspök, nyitrai adminisztrátor és Mérey Mihály nádori helytartó	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28554/1-2.	
10c.	1562. jún. 1.	Verancsics Antal	-	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28554/3.	
10d.	1566. nov. 23.	II. Miksa császár és magyar király	Verancsics Antal	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28554/4.	
11.	1569. jún. 12.	Verancsics Antal	Draskovich György zágrábi püspök	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28555.	
12.	1552. máj. 26.	Verancsics Antal	Oláh Miklós egri püspök	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28556.	
13a.	1570. jan. 17.	Verancsics Antal	?	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28558/1-2.	
13b.	Sine dato	I. Ferdinánd császár és magyar király	Eger vár katonasága	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28558/1.	
13c.	1559. aug. 1.	I. Ferdinánd császár és magyar király	Eger vár katonasága	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28558/2.	
14a.	1571. máj. 29.	Lindvai Mihály	Verancsics Antal	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28559.	
14b.	Sine dato (1571 k.)	Verancsics Antal	Rozsnyó város	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28559.	
15.	Sine dato	Verancsics Antal	-	GyEL GyKHhLt Th 39. nr. 28561.	Aforizma-gyűjtemény